SURXONDARYO XALQ QO‘SHIQCHILIK SAN’ATINING ETNOBADIIY XUSUSIYATLARI VA ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDAGI INTEGRATSIYASI

MUSTAQIL IZLANUVCHI (PHD) BO‘YICHA
NAZAROVA GULCHEHRA XAMIDOVNA

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxondaryo xalq qo‘shiqchilik san’atining shakllanish tarixi, janriy xususiyatlari, ijro uslubi hamda etnobadiiy jihatlari tahlil qilinadi. Unda vohaga xos marosim, mehnat, lirik, bolalar qo‘shiqlari, lapar, aytishuv va baxshichilik an’analarining badiiy-estetik ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, xalq qo‘shiqchilik merosini zamonaviy ta’lim muhitiga integratsiya qilishning pedagogik imkoniyatlari, fanlararo yondashuv, amaliy ijro mashg‘ulotlari, raqamli texnologiyalar va loyiha asosida o‘qitish usullari bayon etilgan. Maqolada milliy musiqiy merosni yosh avlodga yetkazish, o‘quvchilarning musiqiy-estetik didini rivojlantirish hamda milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Surxondaryo, xalq qo‘shiqchiligi, etnobadiiy xususiyatlar, folklor, baxshichilik, dostonchilik, marosim qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari, lapar, aytishuv, do‘mbira, doira, milliy musiqiy meros, zamonaviy ta’lim, integratsiya, raqamli ta’lim, fanlararo yondashuv, loyiha asosida o‘qitish.

Mavzuning dolzarbligi

Surxondaryo viloyati xalq qo‘shiqchilik san’ati O‘zbekiston janubidagi tarixiy-madaniy muhit, turli etnik qatlamlar, marosimlar va mehnat turmushi bilan uzviy bog‘langan. Bu san’at faqat musiqiy hodisa emas, balki xalqning xotirasi, urf-odati, nutq ohangi, dunyoqarashi va estetik qarashlarini saqlovchi madaniy merosdir. Ayniqsa, Boysun–Sherobod hududlaridagi folklor an’analari va baxshichilik maktabi Surxon vohasining badiiy qiyofasini belgilovchi muhim manbalardan sanaladi.

Surxondaryo xalq qo‘shiqchilik san’atining etnobadiiy xususiyatlari

1. Janrlar rang-barangligi

Surxondaryo folklorida qo‘shiqlar hayotning turli holatlari bilan bog‘liq holda shakllangan:

marosim qo‘shiqlari — to‘y, kelin salom, mavsumiy udumlar, oilaviy marosimlar bilan bog‘liq namunalar;

mehnat qo‘shiqlari — jamoaviy mehnat jarayonida aytiladigan qo‘shiqlar;

bolalar folklori — alla, o‘yin, erkalash va sanama qo‘shiqlari;

lirik qo‘shiqlar — sog‘inch, muhabbat, tabiat, vatan va insoniy kechinmalarni ifodalaydi;

lapar va aytishuvlar — savol-javob, hazil-mutoyiba hamda improvizatsiyaga asoslangan ijro shakllari;

dostonchilik va termalar — baxshi ijrosida so‘z, kuy va cholg‘u uyg‘unligida namoyon bo‘ladigan yirik folklor qatlamidir.

Mehnat qo‘shiqlari xalqning kundalik turmushi va jamoaviy faoliyatini badiiy ifodalashi bilan ahamiyatlidir. Ilmiy manbalarda “Kavushim”, “Oshpaz qo‘shig‘i”, “Novoylar qo‘shig‘i”, “Xavor-xavor” kabi namunalar tilga olinadi.

2. Ijro uslubining o‘ziga xosligi

Surxon vohasidagi xalq qo‘shiqlarida tabiiy, jo‘shqin va samimiy ijro ustun turadi. Unda:

keng nafasli, baland va jarangdor ovoz;

nutq ohangiga yaqin kuylash;

ritmik faollik;

jamoaviy jo‘r bo‘lib aytish;

badihago‘ylik va ijro davomida variant yaratish

kabi jihatlar ko‘zga tashlanadi.

Surxondaryo–Qashqadaryo baxshichilik an’anasida do‘mbira jo‘rligida kuylash, ichki

yoki bo‘g‘iq ovozdan foydalanish hamda so‘z bilan kuy birligini yaratish muhim belgilardan hisoblanadi.

3. Cholg‘u va ovoz munosabati

Xalq qo‘shiqchiligida ovoz yetakchi o‘rinda bo‘lsa-da, do‘mbira, dutor, doira va ayrim hollarda qo‘biz kabi cholg‘ular ijroning mazmunini kuchaytiradi. Baxshichilikda do‘mbira faqat jo‘rnavozlik vositasi emas, balki ritm, kayfiyat va dramatik rivojni belgilovchi badiiy unsurdir.

4. Matn va poetik obrazlar

Surxon xalq qo‘shiqlarining matnida quyidagi obrazlar ko‘p uchraydi:

tog‘, dala, buloq, daryo, bahor kabi tabiat timsollari;

yurt, el, ota-ona, yor, do‘st kabi insoniy qadriyatlar;

mehnat, sadoqat, jasorat, or-nomus kabi ma’naviy tushunchalar;

xalqona iboralar, takrorlar, undovlar va dialogik shakllar.

Bu xususiyatlar qo‘shiqning nafaqat eshitilishini, balki uning tarbiyaviy ta’sirini ham kuchaytiradi.

Zamonaviy ta’lim muhitida integratsiya yo‘llari

1. Fanlararo yondashuv

Surxondaryo xalq qo‘shiqlarini musiqa darslari bilan birga ona tili, adabiyot, tarix, tasviriy san’at va tarbiya fanlariga bog‘lab o‘rganish mumkin.

Masalan:

adabiyotda — qo‘shiq matnining badiiy tili va obrazlarini tahlil qilish;

tarixda — vohaning urf-odatlari hamda folklor muhitini o‘rganish;

musiqada — kuy, usul, ritm va ijro uslubini amaliy o‘zlashtirish;

tasviriy san’atda — qo‘shiq mazmuni asosida kompozitsiya yaratish.

2. Amaliy ijro mashg‘ulotlari

Ta’limda faqat ma’ruza bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarni faol ijroga jalb etish muhim:

folklor qo‘shiqlarini jamoaviy kuylash;

doira va do‘mbira jo‘rligida ritmik mashqlar;

lapar yoki aytishuv shaklida kichik sahna ko‘rinishlari;

xalq qo‘shiqlarini zamonaviy aranjirovka bilan taqqoslash;

mahalliy ijrochilar bilan ijodiy uchrashuvlar tashkil etish.

3. Raqamli ta’lim vositalari

Zamonaviy muhitda folklorni saqlash va o‘rgatishda audio-video materiallar katta imkoniyat beradi. Masalan:

hududiy qo‘shiqlar audiofondini yaratish;

baxshi, hofiz va folklor jamoalari ijrosini videoga yozib arxivlash;

qo‘shiq matni, notasi va izohlarini elektron platformaga joylashtirish;

QR-kod orqali darslikdagi mavzuni audio yoki video ijro bilan bog‘lash;

o‘quvchilarning ijrolaridan raqamli portfolio yaratish.

Sheroboddagi “Chechalar” folklor ansamblining mehnat qo‘shiqlari ijrosi xalq folklorini audio-vizual shaklda o‘rganish uchun amaliy namuna bo‘la oladi.

4. Loyiha asosida o‘qitish

Maqolangizda quyidagi loyihaviy topshiriqlarni taklif sifatida berishingiz mumkin:

1. “Bir qo‘shiq — bir tarix”: o‘quvchilar mahalliy qo‘shiqning kelib chiqishi, matni va ijro an’anasini o‘rganadi.

2. “Ustozdan saboq”: tajribali hofiz yoki baxshi bilan uchrashuv va suhbat tashkil etiladi.

3. “Folklor ekspeditsiyasi”: mahalla keksalaridan qo‘shiq namunalarini yozib olish va tavsiflash.

4. “Raqamli folklor xaritasi”: tumanlar kesimida qo‘shiq, ijrochi, marosim va cholg‘u haqida ma’lumotlar jamlanadi.

5. “An’ana va zamonaviylik”: xalq qo‘shig‘ining an’anaviy hamda zamonaviy sahna talqinini qiyosiy tahlil qilish.

Xulosa

Surxondaryo xalq qo‘shiqchilik san’ati vohaning etnik, tarixiy va ma’naviy tajribasini o‘zida mujassamlashtirgan noyob badiiy hodisadir. Uning janriy rang-barangligi, tabiiy ovoz uslubi, badihaviylikka moyilligi, do‘mbira va doira jo‘rligidan unumli foydalanishi hamda xalqona poetik tili etnobadiiy xususiyatlarini belgilaydi. Ushbu merosni zamonaviy ta’lim jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchilarning musiqiy-estetik didini rivojlantirish, milliy o‘zlikni anglashini mustahkamlash va nomoddiy madaniy merosga mas’uliyatli munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda fanlararo yondashuv, amaliy ijro, raqamli arxivlash, loyiha ishlari va ustoz-shogird an’analaridan foydalanish ayniqsa samaralidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzayev T., Musaqulov A., Jo‘rayev M. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.

2. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. – Toshkent: O‘zbekiston davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1963.

3. Akbarov I. Musiqa lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1997.

4. Karomatov F. O‘zbek xalq musiqa merosi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1985.

5. Yusupov R. O‘zbek xalq musiqa ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2000.

6. Madrahimov O. O‘zbek xalq qo‘shiqlari va ularning badiiy xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2012.

7. Jabborov A. O‘zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.

8. Mamatqulov B. Surxondaryo folklori va baxshichilik an’analari. – Termiz: Surxon nashriyoti, 2018.

9. Surxondaryo viloyati folklor-ekspeditsiya materiallari. – Termiz, 2020.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbek milliy baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2018.

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish va rivojlantirishga oid me’yoriy hujjatlari. – Toshkent.

12. “Surxon baxshi-dostonchilik ijodiyoti va etnografik jihatlari” mavzusidagi ilmiy maqola. – Elektron manba: Scientific Journal.

13. “Xalq og‘zaki ijodidagi mehnat qo‘shiqlari” mavzusidagi ilmiy maqola. – Elektron manba: Inlibrary.

14. “Qashqadaryo–Surxondaryo baxshichilik maktabi xususiyatlari” mavzusidagi ilmiy maqola. – Elektron manba: New Journal.

15. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Baxshichilik”, “Folklor”, “Xalq qo‘shiqlari” maqolalari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.